Інтересний збірник з с. Хітара (пов. Стрийський) (тимчасові відомости).[1])

Книга, що про неї буде мова, ходить з рук до рук між письменними мужиками, під загальною назвою: Александрия. Назва та однакож не відповідна для цілої книги, бо побіч історії про Александра Македонського заміщені там иньші статї в числї осьми, з котрих остання не перехована в цілости. Загального титулу не можна означити, (може який був, але бракує титулової картки) та навіть й істория про Александра не має одного титулу, лише кождий роздїл має для себе осібну назву.

Теперішним властителем книги є господар в Хітари, пов. Стрийського, Василь Вовкунович. До Хітара тілько оженив ся Василь, родом же походить з Козови, тогож пов., де жиють ще єго два брати. Батько Вовкуновичів, Михайло, умираючи, полишив кілька рукописних книжок (одїдичених по своїм батьку) для синів, а ті ними подїлили ся так, що Василь отримав „Александрию“; що иньші брати отримали, не міг я напевно довідати ся, бо Василь не умів докладнїйше їх описати; казав лишень, що одна книжка звалась „Ключ разумінія“, де всьо поясняло ся, що лиш могло зацїкавити нашого мужика, а друга дуже г р у б а, Євангеліє. Батько Михайло заповів синам, щоби ті книжки читаючи берегли пильно і нїкому не віддавали — чого сини доси й держали ся. О. Тиндюк, будучи завідателем парохії в Хітари, робив ріжні пропозициї Василеви (довідавшись про Александрию) щоби книжку отримати на власність, але Василь не згодив ся. На моє питанє, чи книжку продав би, відповів: якби видрукували і менї дали одну, щоби дїти мали що читати — бо тепер таких книжок нема — то тогди продавбим рукопись; інакше нї; она в мене їсти не просить.

Попередні властителї книги, як і Василь, підписували ся в ріжних місцях на книзї; з них імен: Joannes Wolkonowicz, Grzegorz Wołkunowicz — не вмів Василь близше пояснити; з дальших: Roman Wołkunowicz, bakaliarz wsi Koziowy був єго дїдом, а Michał Wołkunowicz, urodzony 1816, єго батьком. Є деякі імена тих, що читали книжку; між ними в двох місцьох, раз по нїмецьки (... hat dieses Buch gelesen d... r...) і раз по польськи підписав ся звісний сторонник о. Тиндюка, Курцеба з сусїдного села, належачого до парохії хітарської, Калного.

---

[1]) З текстів збірника має скористати наша комісия археоґрафічна в своїх публїкациях.

З иньших написів замітнїйші от які:

На першій чистій картцї написано: „die 4... (випалено) 1793 anno Jako Ja Wziołiem u wieliebnego Gregorza Wołkunowicza (відай прадїда Василя) Th: 9. Nro. 8. na tę xięgę. Michayło Daszawsky. На 38 картцї стоїть важна напись, бо сьвідчить, що в самій річи книга вже була в тім роцї, в котрім подано (1743). Звучить она так: Czytał tę xięgę w... (правдоподібно Тухли) Juranowicz, Paroh Tuchligski w 1747. З иньших написий суть в ріжних місцях от які: Syia ksożka czytana wecy Tuchli. На иньшім місци:

Roman Wołkunowicz bakaliarz wsi Koziowy

Rózga popelnia Rozumu Do głowy
uczy pacierza y bruni zliey mowy

Gdyby Zydy s panami nieszerwirowali
to by jak psy pozdychali
bo żydzi nie sieje nie orze... (дальше урвано).

знов в иньшім місци:

Paracia Romana Wołkunowicza curka oddała się W roku 1822.

Roman Wołkunowicz przeczytał całkiem xięgę aliexandryią nazywaiące się, ktura to xięga do niego naliezy.

По сїм перша строфка: Пречистая діво Мати і т. д.

По „Флавиянї“ є така напись: Finis, koniec, poszła baba w taniec; надто много є пописаних поодиноких слів або речень що не дають жадної гадки; то, правдоподібно, проби пера.

Цїла книга обіймає 125 карток 4' записаних полууставом; папір грубий, оправа зроблена з досить грубої дошки потягненої скірою. Письмо зміняє ся кілька разів; найкрасше і найрозбірнїйше на початку і при кінци книги; в середній части книги видко якби якийсь поспіх. Чорнило рівнож не всюди однакове. В початкових заголовках поодиноких уступів Александриї букви писані червоними буквами; дальше чорними. Картки ненумеровані з виїмкою кількох середних. На горі на картках, над текстом, заміщувані заголовки уступів; на боцї декуди одним, двома словами позамічувано зміст уступів, пр. смерть Александра і т. иньш. Інтерпункция складаєть ся лише з кропки і протинки і цїлком довільна. Поодинокі слова часто злучені суть з собою, так що треба їх вперед розлучити і аж тогди відносити до одного або другого реченя. При переписуваню змінив я інтерпункцию, дїленя слів і зляті слова роздїлив всьо иньше полишив незмінним.

Александрия обіймає 94 картки; в кількох місцях карток бракує (в відписї відповідні місця зазначені); иньші статї разом

займають 31 картку і то: 1) Про короля і злодїя (заголовки тут скорочую) 4 картки; 2) слово от патерика (4); 3) про рицаря і смерть (5); 4) про Іовиана (8); 5) про Давида розбійника (1); 6) про Флавіяна (2); 7) про пустельника (5); 8) про патриярха (2); решти карток бракує. Що книжка уживана була дуже часто, проте сьвідчать грубі верстви подекуди бруду і товстости.

Що книжка писана між Бойками, про се сьвідчать деякі слова, лиш між ними уживані і форми, особливо дієслову; польонїзмів дуже мало; живих слів і форм руських дуже много, тому й памятник сей заслугує на увагу також з погляду диялектолоґічного.

Вол. Гнатюк.

Подаємо деякі уваги про зміст сего рукопису. Текст єго маємо перед собою в копії зробленій д. В. Гнатюком.

Перший твір, що є в рукописї, се, як сказано, „Александрия". Є се казочна повість про вчинки і війни Олександра Македонського, звісна майже у всїх лїтературах цивілїзованого сьвіта від Персиї до Ісляндиї. Ся повість основана на грецькім оповіданю т. зв. Псевдокаллїстена, що первісно зложене було мабуть у Александриї в Єгиптї, опісля було перероблене в Грециї і відси в другій перерібцї широко розійшло ся по Европі, частенько перекладане та перероблюване, то скорочуване, то безмірно розширюване, нпр. в перській поемі Казвінї „Іскендернаме", в нїмецьких та французьких лицарських поемах, в латинській перерібцї пз. Historia de proeliis і т. д. (Гл. Истринъ, Александрія русскихъ хронографовъ. Москва 1893, стор. 1—68). В старословянськім письменстві Александрия звісна була в двох формах: як осібний твір і як частина т. зв. Хроноґрафа т. є. компілятивної історії від сотвореня сьвіта. Сю другу форму, що переходила через кілька редакций (Істрін установив їх чотири) ми лишаємо на боцї, бо наш список є очевидно переробкою самостійної, так званої сербської Александриї, що по досьлїдам ученого Веселовского (Изъ исторіи романа и повѣсти I. 29—511) повстала в Сербії, переведена з грецького тексту, та не з Псевдокаллїстена, а з такої єго переробки, що основана була на західноевропейських переробках того-ж Псевдокаллїстена (гл. op. cit. стор. 444—445). Не вдаючи ся близше в розбір сеї теориї ми подамо титули поодиноких роздїлів хітарської Александриї, надіючи ся з часом опублїкувати весь її текст.

Як уже сказано, загального заголовка рукопису анї головного титулу Александриї в хітарськім рукописї нема. Текст починає ся титулом першого роздїлу повісти:

Початокъ исторіи ѡ Александрі Македонском, како сѧ почалъ и зачалъ. Оповідаєть ся тут про єгипетського царя Нектанава, єго прихід до Македонії, про вроджене Александра від того Нектанава і жінки царя Филипа Алїмипіди, про молодість Александра, про смерть Нектанава з руки Александра, про їзду Александра на конилюдоїді (Буцефалї), про єго побіду на олїмпійських ігрищах і про розбитий Александром слюб єго батька з якоюсь иньшою царівною.

О цари Алтамиши и о Кѹмѧнахъ. Перша побіда Александра над „Кумянами" при помочи военної хитрости. Александер убиває царя Алтамиша, та пускає полоняників кумянських до дому і дає їм на царство Ванцатула.

О цари пелагїйском Анаѯархосѣ. Цар Анаксархос підчас тої війни нападає на Македонїю, щоби захопити царицю Алїмпіаду, він доконує сего і смертельно ранить Филипа. Та в ту пору прибуває Александер з війни, доганяє Анаксархоса, ловить його й приводить до батька, так що той перед своєю смертю здужав ще вбити свойого ворога. За радою Арістотеля Александер готує ся до війни з сусїдами.

О цари Дарїи перскомъ. Дарий почувши про смерть Филипа шле свойого слугу Кайдавлуса до Македонії з листом, щоби Александра вислано на єго двір, а Кайдавлус щоби був там царем. Александер відписує Дариєви, що прийде до него, але з усїми Македонянами. Дарий в відповіди посилає йому „строжку и двѣ колесцѣ деревяних и два кораблѣ порожных и два мѣхи маку," а в листї вияснює: стружка і колїсця — щоб бавив ся як дитина, кораблї — щоби їх наповнив даниною, яка Персам належить ся від Македонян, а мак — щоби почисливши його довідав ся, кілько у Персів війська. Александер відписує, що дїтські забавки прислані йому вказують, що сам Дарий — дитина; колїсця віщують, що він з Македонянами об'їде все перське царство; як стружка вертить ся, так Дарий буде вертїти ся перед Александром, та не зможе сховати ся і в утробі своєї матери; а число війська ми знаємо, бо мак іззїли, а за кораблї дякуємо, бо нам їх давно було треба.

О цари Архидонѣ селѹньскомъ. Александер іде з військом на Персів. Солунський цар Архідон пише йому лист витаючи його і віддає йому у службу свойого сина Поликратуша. Александер відписує Архідонови, цитуючи в листї приповідку Соломона. Відси йде до города Антини, де панувало 12 князїв; город супротивляє ся йому; по невдалій облозї Александер за порадою філософа Гедеона відступає, лишаючи в таборі богато волів і овець. Антиняне вихо-

дять і розсипають ся по таборі. Тут в рукописї бракує кількох карток, де оповідало ся про наглий поворот Александра і завойоване Антина (у Псевдокаллїстена се не що, тілько грецькі Атени!).

Похід Александра на Рим. Титулу і початку сего роздїлу також нема в Хіт. списку, а є тілько оповідане про те, як Римляне приняли Александра з почестю і дали йому многоцїнні дарунки.

Ѡ полꙋденыхъ странахъ и дивныхъ людех розмаитыхъ. Війни Александра з двоголовими Канаѳасами, з крилатими жінками, котрих Александер убиває 20.000 обпаливши їм уперед крила. Дійшовши до Океана Александер пускає ся морем до Єгипту, де основує Александрию. Тут устроївши військо вирушує на схід.

Ѡ приходѣ Алеѯандровомъ до Їерꙋсалимꙋ. Тодї в Єрусалимі був жидівський сойм, пророк Єреміяш служив Богу. Жиди по короткім ваганю піддають ся йому. Єремія являє ся йому в снї і каже йому оглянути храм єрусалимський; той же пророк опроваджує його по храмі, вияснює віру жидівську і пророкує йому будущину.

Ѡ Єгиптѣ великом' како Алеѯандер в него вїхалъ. Александер іде до Єгипту (автор немов не тямить, що він власне прийшов відтам!), по дорозї розігрітий купає ся в холоднім озері і тяжко хорує. Єгиптяне листом підмовляють лїкаря Филипа, щоби отруїв Александра, та сей відповідає їм з погордою; тодї Єгиптяне потайно написали Александрови, що Филип хоче його отруїти. Слїдує звісна з історії сцена з кубком повним лїкарства. Александер приходить до здоровля і здобуває город єгипетський, де находить портрет свойого батька Нектанава.

О цари Дарїи перскомъ — довге, в значній части на історичних подїях основане оповідане про війну Александра з Дариєм, доведене до смерти Дария і до слюбу Александра з Розанною.

Ѡказанїе ѡ скотех и ѡ звѣрех дивныхъ человѣкоѡбразныхъ и ѡ жонах и ѡ мꙋравах и птицахъ. Александер іде в правий бік щоби дійти до кінця сьвіта, доходить до краю, де люде на локоть заввишки. За сим краєм ідуть другі чудесні краї; епізод про царицю Кандиякию і сина єї Кандавлуса перерваний у рукописї.

Ѡказанїе ѡ Раклїи царї и ѡ шесторꙋчныхъ и ѡ шестоногыхъ и дивныхъ людех. Пройшовши ті землї Александер доходить до „Макарова острова“, де буцїм то жив Адам 100 лїт по вигнаню з раю. Поставивши тут свій образ Александер доходить до височенної гори,

а на ній бачить чоловіка 1000 сяжнїв заввишки а 200 завширшки прикованого ланцюхами; 4 днї дороги від сего чоловіка находить також жінку приковану до скали. Далї йде опис „Макарова острова“ і розмова Александра з тамошнїми мудрцями (рахманами). Відси Александер доходить до дверей раю, та до середини не міг заглянути.

Сказаніє ꙗкъ Алеѯандеръ на їндийского цара Пора пойдетъ. Оповідане про війну з Пором близше до переказів історичних.

Сказаніє ꙗк прїйшли поганїє царѣ з дары. Тут знов оповідає ся про Кандакию і Кандавлуса, та і сим разом оповідане перериває ся.

Ѡтход Александровъ на Мастридонскїє стороны. Мастридонські жінки пишуть хитрий лист до Александра, то оповідане знов тут перерване.

Ѡтход Александровъ на сѣверніѧ стороны, на югъ. Походи Александра до краю Сироїдів і у Московщину, до краю Сатирів. „Єсли хочешъ лѣпъше за нихъ знаты — пише автор — читай же собѣ житіє преподобнаго Анътонія Великаго и преподобнаго Пимина, великихъ пустелниковъ, также и Павла Фивенскаго; тамъ за ныхъ лѣпъше дознаєшъ правди и многих розмаитих людей.“ Знов здибає Александер величезного чоловіка прикованого до скали, а за 3 дни ходу від него такуж жінку; Єремія являє ся йому у снї і виясню́є їх значінє. Далї описана боротьба Александра з крилатими жінками.

Ѡтходъ Александровъ на сѣверные стороны и на поганыхъ царевъ на Гога и Магога. Александер побиває їх і заганяє за гори, що зіступили ся за ними; Александер надто засклепив їх „каменемъ суньклетомъ,“ так що вони не вийдуть відтам до суду-віку. Тут же находить ся опис круга сьвіта з рисунком.

Ѡтходъ Александровъ на полѹдеѧ'нѹю сторонѹ до Капер'наѹма и до Вифъсаиды и до Зина городовъ славныхъ и до Тирѹ, до Єфесѹ, до Сидонѹ, до Понта великаго, ѡкрѹжаючи оувесъ свѣтъ. Обік поплутаної ґеоґрафії тягне ся тут далї епізод Александра з Кандавлусом.

Приход Александровъ до Кандакии царици мѹрскои в поселствѣ. Конець епізоду з Кандавлусом і Кандакиєю.

Порѹшенѧ Александрово на восточные стороны далекые, знати, що сѧ чинитъ оу тыхъ сторонах восточныхъ. Пригоди Александра з великими мурашками і на океанї.

Смерть Александра — сей остатнїй роздїл не має осібного заголовка.

Як бачимо з сего огляду, текст Александриї в хітарськім списку цїкавий з многих поглядів, та при тім в деяких місцях попсований і поплутаний так, що не маючи другого українсько-руського списка для порівнаня, справленя похибок та поповненя прогалин, годї приступати до его друкованя. Ми маємо надію не вдовзї роздобути такий список, а поки що подаємо дальший зміст хітарського рукопису. По Александриї йде:

2. **Повѣсть ѡ єдномъ королй, который ходивъ со злодѣєм в ночй красти; єсли бы был красти не пошол, то бы был изгинѹлъ злою смертю.** Є подібне оповіданє, записане в Хітари д. Гнатюком із уст народа і надруковане мною в „Житю і Слові“; правдоподібно устне оповіданє пішло з книжного, а се книжне є парістком вельми розширеного буддийського оповіданя про царя що ходив красти; в середнїх віках се оповіданє прикладало ся то до Константина Великого, то до Карла Великого гл. M. Dragomanoff, Le Dit de l' empereur Constants un conte buddhique et son histoire.

3. **Слово ѿ Патерика ѡ покѹтѣ, ꙗкъ ѡ на чоловѣкови грѣшномѹ єсть пожитечнаѧ, хто єа по правдѣ выдержитъ, хоч и не на виклы часъ, абы по правдѣ.** Оповіданє про те, як оден невірний вояк, Лях, з наказу св. Антонїя молив ся в церкві в ночи і витерпів 7 чортівських покус.

4. **Оуважъ тєды, чоловѣче, же мѹсимо мѹки перетерпѣти ал'бо на сєм ал'бо на тамтом' свѣтѣ; лѣпше єднак' на сєм, нѣж на там'томъ покѹтовати.** Коротеньке оповіданє про те, що одна година мук у чистилищі тяжша і видаєсь довшою, чим десять лїт хороби на землї.

5. **Сказанїє ѡ єдном' рицарї славном', который надѣѧв сѧ на сїлѹ свою и пробовал' щастѧ своєго воєвати из каждом', а на остаток' из' смертїю.** Звісне і вельми популярне у нас оповіданє про лицаря й смерть.

6. **Сказанїє ѡ єдном цесарї Їѡвианѣ, который был поднѣс' пыхѹ противко Богѹ, которого Богъ каралъ.** Є се переробка апокрифічного оповіданя про Соломона і Китовраса; другий вариянт сего оповіданя має заголовок: Слово про царя Аггея; лїтературну історию сих оповідань обробив проф. Веселовський, гл. „Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ“ і доповненя до сеї книжки в его „Разысканіяхъ въ области русскаго духовнаго стиха“, де видрукувано текст оповіданя про Аггея. Віршовану переробку сего оповіданя нашою мовою зладив д. Щурат.

7. Слово о Давидѣ разбойникꙋ. Оповідане про розбійника, що за 3 роки манастирського житя спокутував 25 літ розбою.

8. Слово ѡ Флавїанѣ разбойникꙋ, который хотѣлъ розбити монастирь чернїческий, але и самъ спасесѧ.

9. Слово ѡ едном пꙋстельнїкꙋ, который хотѣль зкѣдати сꙋдовъ божихъ, который ꙋ пꙋщи сѣдѣвъ л҃ лѣтъ и на послѣдкꙋ хотѣв стратити свою покꙋтꙋ и дꙋшꙋ, если бы емꙋ аггелъ не повѣлъ. Вельми популярне в нашім старім письменстві оповідане, звісне під титулом „Слово о хитрости бозской“. Є се переробка одного оповіданя із збірки „Gesta Romanorum“. Лїтературну історию сего оповіданя гляди в книжцї А. В. Клоустонъ, Народні казки та вигадки, йіх вандрівки та переміни. З англїйської мови переложив А. Кримський. Львів 1896, стор. 31—36, а також М. Драгомановъ, Забѣлѣжки на славянскитѣ религиозни легенди (Сборникъ за нар. умотворения 1892).

10. Слово ѡ пꙋтнїкꙋ, книгы како во Цариградѣ свѧтѣйшиі патрїархъ Терентий випил биль лютꙋю трꙋтизнꙋ из рꙋк единого жида — леґендовий мотив, що находить ся в дуже богатьох леґендах гл. Douhet, Dictionnaire des légendes du christianisme, а також Gesta Romanorum.

Др. Іван Франко.